

Introduktion

Jeremy Watts

Lektor

“Helt umuligt er det vel ikke, at enkelte af Vorbasses nuværende indbyggere kan nedstamme i lige linie fra beboerne i by 1 (den ældste af i alt 8 landsbytomter, nord for den nuværende landsby), dateret til ca. århundredet før Kristi fødsel.”

Steen Hvass. ‘Årtusindes landsby’, Skalk nr. 3, 1984.

“Ingen videlysten Reisende fristes til at besøge en saa ublid Jordplet. Og dog har ogsaa denne, med alle dens Ubehageligheder, sine mærkelige Egenskaber.”

Dr. Peter Nicolai Frost, præst i Vorbasse 1811–14

“Man kan da få lyst til, frem for en ny teoretisk drøftelse, at skildre en stærk tradition eller et stærkt livstema i kød og blod, i en tidsalders liv.”

Martin A. Hansen. ‘Orm og Tyr’, Gyldendal 1956

Ved første øjekast ligner landsbyen enhver anden randbebyggelse, med anelser om små veje, der blæksprutteagtigt rækker arme ind i landskabet på begge sider af hovedvejen.

Man opfatter et kirketårn, en kro, et par små butikker, en overvældende stor Sparekassebygning, et velholdt gadekær. Det hele

virker pænt, der er få mennesker på gaden men megen trafik, der ikke har tid eller lyst til at standse, medmindre det er uden for bagerbutikken, der flittigt skilter med 'onsdagssnegle' og 'frisk kaffe'.

Landsbyen er immervæk interessant at opholde sig ved, både som arketype og som særtilfælde. En befolkning, der består af lige dele oprindelige beboere og tilflyttere, der har formået at skabe en sammenhæng, der ser udad og fremad, mens den bevidst hviler på det, der ligger bagved og under. Den velstand, der er kommet sent til byen – og måske alligevel har en flygtig størrelse – er bygget på et møjsommeligt skabt fundament. Landkortene fra 1700- og 1800-tallet antyder en lang historie, skønt man selvfølgelig ikke kan mærke, at den faktisk strækker sig over de dokumenterede to årtusinder. Men det er let at se, at her er tale om en lille gruppe mennesker, der igennem århundreder har levet i et tæt, og tit underlegent forhold til naturen. Ser man for eksempel på markerne, der tilhører sognets største gård, fortæller ejeren, at de hurtigt bliver bløde og vanskelige at befærde, da al-laget nedenunder, en arv efter århundreders uhindrede lyngvækst, aldrig er blevet ordentlig brudt. Gert Thomsen, den nye, unge ejer, som repræsenterer fjerde generation på gården ('det er svært at have en ret meget længere historie herude på den jyske hede') ved, at der ligger mellem 50 og 100 kilometer drænrør i hans jord – alle gravet ned i hans bedstefars tid med en spade. De skal ikke 'bare' fræses op. Således er udfoldelsesmulighederne i sognet præget af fortiden. Mange århundreder har efterladt umiskendelige spor i sognet efter opdyrkningen af jorden i bondestenalderen, sandflugt og pest, fattigdom og lyngens udbredelse – og et utal af små, kortvarige forsøg på at bosætte sig med en lille bedrift på heden: et umotiveret stendige, et par forkrøblede æbletræer, der står helt alene i landskabet, spor efter en sandet sti, der ikke længere fører nogen steder hen. Beretninger om 'hvor lidt der var at slå til side med' er mange og fortælles som endnu frisk erindring i dag. Velfærd er en moderne opfindelse, der er så forholdsvis ny, at den stadigvæk ikke helt tages for givet af de ældre, men er en størrelse, man stiltødt kan forundres over.

I al dens sted- og tidstypiskhed har landsbyen – sognet – sit særkende. Det er ikke fordi den udmærker sig i historiebøgerne for nogen skelsættende begivenheder; det skulle da være en af de få vellykkede træfninger i landsbyens udkant under krigen i 1864. Der er

snarere tale om en langsom, vestjysk sej bølge, der har ført bebyggelsen frem til nutiden, således at tiden selv er en næsten fysisk mærkbar størrelse. Udgravningerne på markerne mellem kirken og den store bavn mod nord har afdækket rigeligt bevis for ubrudt beboelse her på stedet i over to årtusinder – nordens ældste landsby på blivende sted? – og med dens særegne, lidt lukkede natur, er det forståeligt, at Steen Hvass, der gravede her i 1970'erne og 1980'erne, skulle fundere over, hvorvidt der ikke også er en direkte genetisk kontinuitet.

En fælles bevidsthed hviler på den fælles underbevidsthed; indtil omkring 1820 har området været renskuret af blæsten, der mestendels kom fra vest, men var absolut utilregnelig, og ikke mødte et træ, der hindrede dens hærgen. At landsbyen ligger lidt højere på en bakkeø udsatte landsbyens små huse og befolkningen for naturen og dens gud. Den skurende vind og tætklemte huse levnede ikke grobund for ret meget, og i hvert fald ikke privatliv. Den talende meddelte sig gennem sammenpressede læber og med en lukket egen dialekt, der absolut holdt 'fremmede' ude, alt imens noget af kommunikationen gik gennem øjnene. Selv i dag føler man, at tankerne knap kan forme sig, før de vandrer i landsbyens fælles bevidsthed. Men selv et nok så stærkt sammenhold mod elementerne, mod skæbnen, er ikke tilstrækkeligt til at sikre en landsbys overlevelse gennem generationerne, uanset hvor idylliske omgivelserne kan være. Landsbyen har sin bestemte charme, og landskabet byder på mange naturoplevelser, især for dem, der har øjne, der kan se. Professor Augustus Jerndorff oplevede de lokale hedeområder i 1895, hvor han boede en tid hos grosserer Børgesen, der var ved at tilplante heden med den nærliggende Utoft plantage. Han skrev i grossererens gæstebog:

“Det er forunderligt, hvor denne barske Natur, som ved første Øieblik synes præget af en næsten uudholdelig Monotoni, snart bemægtiger ens Sind og efterhaanden bliver en saa inderlig kjær, at Adskillelsen derfra nu er os, som at skilles fra en kjær, gammel Ven, hvis Dage er talt [...] kan jeg dog kun med Vemod tænke paa, at al denne Herlighed ... er dømt til at forsvinde, og snart kun vil være et Sagn. Jeg har set Egnen her i varme Dage, naar Horizonten har bølget, og Luftspejlinger har ligget saa stille som Vande rundt om i det Fjerne; og jeg har seet Landskabet straa-

lende i et Dække af Rimfrost og Is, og deilig var det første som det sidste, men skønnest, troer jeg, her er i rigtigt Efteraarsvejr, naar store Byger trække hen over Heden, naar Sollys og sorte Skygger vekslende fare hen over Lyngen, og tegne de bølgende Linier i skarpe Silhouetter, naar Vinden suser over Sandhøiene, og lægger den stride Marehalm langs Jorden, naar hele Naturen stemmer sammen til en vild og mægtig sang. – Det glemmes ikke!”

**‘Der vokser skov på heden’ ved Birthe Børgesen.
Udg. Historisk Samfund for Ribe Amt, 1984**

Nogle årtier tidligere skrev Pastor Frost (1819):

“Det er denne Egn, som Naturen har behandlet saa stedmoderlig ... som ingen fristes til at besøge ... Danmarks Sibirien.” Det var hans første indtryk, da han blev kaldt til Vorbasse sogn og efter i 21 år at have været præst *“... i Danmarks største Kiøbstæder og maatte forluden en særdeles dannet Omgangskreds, en elsket familie og inderlig agtede Venner, og skulde henflyttes til en saa ublid Jordplet.”* Men, som han selv skriver, så snart han blev fortrolig med egnen og beboerne: *“... saa forsvandt efterhaanden, alt mere og mere disse sørgelige Forestillinger.”*

Hvis man spørger i landsbyen i dag, hvad det er, der giver mening og kontinuitet i landsbylivet, er svaret oftest ‘markedet’ – ‘æ mærken’. Heri ligger en del af forklaringen på den fællesskabsfølelse og relativt stabile økonomi byen har. I løbet af tre dage i slutningen af juli måned besøger omkring en kvart million mennesker dette lille sted; det store rykind kræver en lige så stor, fælles indsats af mange i byen og omegnen. Det belønnes med en anselig mængde penge: ‘både de hvide og de sorte’, som det udtrykkes. Disse penge bruges i vid udstrækning på ungdommen i byen og et særdeles veludviklet foreningsliv. Markedet indvirker også på mange måder på byen: det årlige gensyn med familiemedlemmer, venner, og gamle klassekammerater, der sætter hinanden stævne den næstsidste weekend i juli, kræver både en fysisk klargøring og en mental forberedelse.

Der er altid kommet nye indtryk til Vorbasse fra verden omkring i markedstiden, og for mange kan betydningen heraf udtrykkes med den engelske forfatter D. H. Lawrences ord om “gnisterne, der springer, når der opstår kontakt”. Da Lawrence boede i Mexico i 1920’erne, bemærkede han, at landsbymarkederne var en livline for mange: “At købe og sælge, men frem for alt at komme sammen. I den gamle verden finder mennesker på to påskud for at komme sammen og blande sig med hinanden i en sammenvævet tillidsfuld mængde: marked og religion. Kun disse to ting har sammenbragt mennesker – ubevæbnede – siden tidernes morgen ... en sammenblanding af stemmer, en gennemvævning af forskellige viljer. Det er livet.” Heri ligger også forklaringen på den uskrevne markedslov om, at man altid skal prie om prisen, når der handles – for at opnå den livgivende kontakt mellem den handlende og den fremmede.

Religion nævnes også af Lawrence som en årsag til at søge sammen. Her er en anden vigtig fællesnævner for mange i landsbyen og i sognet: kirken. Selv om kirken rent fysisk ligger i yderkanten af landsbyen, er det alligevel denne bygning, der ligger mest centralt i manges bevidsthed. Her ligger et stort antal familiers historie gennem mange slægtled. Her er den bygning, der først stabiliserede de tidligste bebyggelser gennem flere hundrede år, og naglede befolkningen fast med sten og tegl, vogtede over helligkilden og dem, der valfartede hertil – og ligeledes over landsbyboerne gennem århundrederne.

For nogle tilflyttere er Vorbasse attraktiv, fordi ‘den er en kristen landsby’, som én siger. Kirkebladets sider med aktiviteter – der spænder fra møder i KFUM og KFUK, kvindekreds, bibelkredse, IM møder, familiarbejde, soldatermission, salmestafetter – er tæt skrevne. Der er næsten ikke en aften, hvor der ikke foregår noget, der har en eller anden relation til kirken. Den fylder også meget i folks beretninger om deres liv her, først og fremmest i forhold til den gamle kamp mellem Indre Mission og ‘de andre’ – grundtvigianere, socialdemokrater, de ikke-troende – da livet i et lille samfund hurtigt bliver domineret af de toneangivende. Så sent som til sidste menighedsrådsvalg i 2008 blev der opfordret til, at folk skulle huske at stemme for at bryde den magt, Indre Mission endnu besad. I et læserbrev til den lokale avis står der: “Missionsfolkene udgør et mindretal i Vor-

basse sogn. Det kan således ikke være rigtigt, at de skal have en dominerende plads i menighedsrådet [...] Man skal ikke skære alle missionsfolk over samme kam, men det ændrer ikke ved, at Indre Mission er en del af folkekirkens højrefløj, som f.eks. har et stærkt fundamentalistisk bibelsyn, som er imod kvindelige præster, og som er imod kirkelig vielse af fraskilte.” Men det bliver altid understreget, at de negative virkninger af denne stærke bevægelse for længst er forbi, og at både tidligere og nulevende stærke troende har ydet meget i landsbyen.

Både markedet og kirken løber da som en strøm under overfladen af samværet og livet i sognet. De er historisk tæt forbundne fra den tid, hvor kirken antageligt ‘kristnede’ kilden og dens virkning – og det offer, som folk medbragte, og som ligger til grund for markedet. De mange tilrejsende skulle have forplejning, og der er selvfølgelig opstået handel her i de tidligste tider. Kirkens fysiske fremtoning fortæller, at den er mere end blot en lille landsbykirke langt fra alfarvej: det store tårn vidner om andre indtægter end tiende og håndsrækninger fra stift eller ministerium. I dag ligger den gamle landsby inden for en trekant, hvor kirken er den nordligste markør. Den ene af de to andre vinkler markeres af tre velvoksne bygninger, der også fortæller, at landsbyen er usædvanlig velfunderet: en enorm Sparekasse, en SuperBrugsen med stor omsætning, og et arkitektonisk dristigt, moderne plejehjem. Det tredje punkt på landsbytrekanten defineres af en fuldt udbygget og opdateret folkeskole og dens nærmeste nabo, Fritidscentret. Centret indeholder bibliotek, integreret børnepasning med vuggestue og børnehave, svømmehal, fitness-rum, café, sports-haller, mødelokaler ... og alt dette i et sogn, hvor der bor godt 2000 mennesker, med lidt over halvdelen inden for bygrænsen.

Forklaringen på velstanden ligger blandt andet i, at Vorbasse har nydt godt af at befinde sig i Billund kommune med Lego som den store skattebidragsyder. Lokalbefolkningen føler bestemt ikke, at de har fået alting foræret, selv om de erkender, at de uden pengestrømmen fra Billund aldrig havde fået så gode faciliteter. De peger altid på, at alt skulle argumenteres for, kæmpes politisk for, og at mange ting i opstartsfasen faktisk blev finansieret af beboerne selv. Da det blev vedtaget for et par år siden, at landsbyen skulle satse på en udbygning af sportshallen med flere og bedre faciliteter, blev der

sat så mange indsamlingsaktiviteter i gang, at landsbyen kunne lægge fire millioner kroner på bordet som startkapital til byggeriet. Sådan var det også, da den første hal skulle bygges, skønt det politiske flertal i nabobyen oprindeligt var imod projektet.

Men landsbyen er mere end de fysiske tegn på stabilitet og velstand. Disse fine bygninger er også et udtryk for en selvstændighed og stædighed, der præger livet. 'Vi er på øjenhøjde med hinanden' bliver der tit sagt; ingen er finere end andre, og der er plads til alle, med mindre man demonstrativt melder pas. Alles evner bliver anerkendt og udnyttet, landsbyen er en idé, et levende begreb. Der er en klar bevidsthed om stedets lidenhed og det lettere komiske anstrøg, der hænger ved navnet "Vorbasse". Dette fastholdes på selvironisk måde i nogle af de fælles traditioner, der holdes i hævd. Påskelørdag er der altid stabelafløbning af krigshavnens skib 'Labri': Bådelauget bærer skibet – et krigsskib med usikre aner, fint udført i træ og altid nymalet til lejligheden – gennem byen, hvor flagene i flagalléen blaffer for hver 10. meter. Et digt, der priser skibet, forfattet af byens kronikør, oplæses højtideligt; der synges og holdes en kort tale. Derefter søsættes skibet, og erhvervsforeningen er vært ved gratis udskænkning af sodavand og brændevin i det nyrenoverede anlæg omkring krigshavnen (som grundejerforeningen selv har bekostet – ca. 1½ million kroner). Gadekæret blev døbt 'krigshavnen' af den omrejsende gøgler professor Labri i begyndelsen af sidste århundrede; det er nu byens 'brand'. I en del år delte de lokale ænder dammen med overdelen af en russisk ubåd, og det usædvanlige syn tiltrak mange. Nu er den imidlertid sejlet videre til byens campingplads (der selv er et synligt bevis på at den yngre generation er dygtige entreprenører: fra at have været en nedslidt overnatningsplads i nærheden af Billund og Legoland, er den blomstret op, siden den blev overtaget af et driftigt ungt par fra byen.)

Denne bog er en mosaik af et vestjysk sogn: den samler folks fortællinger om sig selv, om landsbyen og sognet gennem tiderne – også med et blik ind i fremtiden. Fortællingerne er øjeblikbilleder, der rummer et puslespil af liv gennem mange år. De fleste beretninger er uhøjtidelige i deres talesprog og er ikke præget af umiddelbar drama-

tik. Meget ligger mellem linjerne. Samtalerne er for det meste foregået ved køkkenbordet over en kop kaffe. Alle har en historie, som de har fortalt uden megen tilskyndelse fra min side; derfor fremstår de fleste fortællinger som énmandstale.

Bogen rummer interviews med 70 personer. De er nogenlunde repræsentative for sognets sammensætning af personer, hvad angår køn, alder, beskæftigelse, baggrund. Ordene er deres egne; alt, hvad der står, er nedskrevet efter bandede interviews, som senere blev godkendt af fortællerne. "Jeg har vist været lidt for åbenmundet" er der blevet sagt nogle gange, og passager er efterfølgende blevet redigeret. Sproget er dog nogle steder rettet ind efter almindelige retskrivningsregler. En indisk etnolog, der for efterhånden en del år siden var på omvendt forskerbesøg i Danmark for at studere befolkningen, kaldte danskerne for "den stille stamme". Det er rigtigt, at vestjyder har fået skudt i skoene, at de er tillukkede, tavse og ikke altid åbne over for omverdenen. Mine oplevelser gør disse betegnelser og påstande til skamme.

I en landsby er parolen: 'der skal ikke snakkes'. Det kan være en del af forklaringen på, hvorfor der ikke oprulles de store skandaler i beretningerne. Men det er også et udtryk for, at det er andre ting, der dybest set driver folks liv. Alle har under samtalerne siddet og langsomt vendt blikket indad, og 'deres' historie er kommet frem: de ting, som 'er blevet store' for dem, som det udtrykkes. Der er kommet et billede frem af en livsstil og en fælles underbevidsthed, der hurtigt bliver glemt i et postmoderne, teknologisk samfund under pres (eller udvikling) udefra, socialt, politisk, men især kulturelt. Vorbasse repræsenterer vel utallige små landsbyer på den jyske halvø, på øerne, og såmænd også ude i verden. De er ens, og de er forskellige. Der, hvor de er ens, kan det være sundt at få gentaget, hvorfra vores moderne samfund stammer: hvordan rødderne har været, hvordan der er blevet arbejdet, tænkt, skabt. Det kan aflæses hvilke værdier, der er retningssigende i et levedygtigt mikrosamfund og kan være opmuntrende for dem, der beklager byernes og forbrugersamfundets vækst.

Samfundsforskere, der kort efter årtusindskiftet begyndte at tale om 'den rådne banan' – en bue, der kan tegnes fra det nordlige og vestlige Jylland på afstand af vækstcentre – konstaterede, at

landsbyerne i dette 'randområde' kun har få muligheder for at overleve og vil uddø; familierne flytter, skolerne lukker, købmanden lukker, busdriften indstilles, husene står tomme. En ond cirkel er i gang, selv om der for kort tid siden har været liv og fællesskab i disse små samfund. At der er liv i Vorbasse beror på nogle historiske tilfældigheder, men også på en sammensætning af mennesker, der *vil* noget.

Jeg er meget taknemmelig over, at alle disse mennesker har villet dele deres oplevelser og opfattelser. Jeg er også taknemmelig over for de tre fagfolk, der har bidraget med de indledende artikler, som ridser Vorbasses faktiske historie op og giver en analyse af, hvad en landsby egentlig er i dag, og hvad den kommer fra. Der skal også lyde en stor tak både til Sven Tygesen og Jørgen Møller fra Lokalhistorisk arkiv, som altid har været opmuntrende og en uudtømmelig kilde til viden om landsbyen. Som indvandrer har jeg kun været i stand til at gennemføre projektet med hjælp fra mine nærmeste, der gennem mange år har fulgt min interesse for sognet.

En særlig tak skal rettes både til Vorbasse-Hejnsvig Sparekasse og Grundejerforeningen i Vorbasse, der har ydet økonomisk assistance og opmuntring.